

## Gyerekkönyveim felnőtt szemmel

Minden olvasni szerető ember különös meghatottsággal emlékszik vissza gyermekora kedvenc olvasmányaira. A gyermekkori olvasás csodálatos élménye a későbbi években már ritkán adatik meg. Az az odaadás, az a tökéletes azonosulás, ahogy a gyerek a külvilág elsüllyedésével bele tud merülni egy-egy (többnyire számtalanszor újraolvasott) könyvbe, olyan nosztalgikus emlékeket hagy hátra, mely talán leginkább a kamaszkori, első szerelemre hasonlít. Emlékezetünkben ezek a könyvek megőrzik hamvas bájukat, buzgón és lelkesen ajánlgatjuk gyerekeinknek és gyerekismerőseinknek, és ha valaki kritizálja őket, úgy érezzük magunkat, mintha szüleink emlékét akarnák megsérteni.

Pedig ízlésünk, értékítéletünk fejlődött; régi kedves könyveinkre mégis, akár a betokosodott zárványokra, változatlanul olyan érzésekkel tekintünk, mint annak idején, amikor először kerültek a kezünkbe. Ha viszont hajlandóak vagyunk némelyiket felnőttként, nem nosztalgiából, hanem valóban elfogulatlanul újraolvasni, különös élményben lehet részünk. Ifjúkori kedvenceink felnőtt ízlésünkkel, felnőtt értékítéleteinkkel nemegyszer teljesen összeegyeztethetetlenek, és csodálkozva tapasztaljuk, hogy miféle történetek, miféle értékek és elvek ejtettek rabul annak idején.

Kiválasztottam három gyerekkoromban népszerű, sokak által olvasott és szeretett könyvet (Fekete István: *Tüskevár és Téli berek*, Rudyard Kipling: *A dzsungel könyve* és Jules Verne: *Rejtelmes sziget*), hogy megpróbáljam felnőtt szemmel kielemezni: milyen rejtett és nem rejtett értékeket hordoznak. A választás szempontja elsősorban az volt, hogy mik voltak az én kedvenceim. Ezeket tudom ugyanis nyomon követni, hogy mi válhatta ki akkori élvezetemet, hogyan viszonyulnak jelenlegi értékrendemhez, és mi lehet az oka, hogy gyerekként nem zavartak, sőt észre sem vettem azokat az elemeket, melyek számomra ma már elfogadhatatlanok.

A három könyvben meglepetésemre hasonló vonásokra is bukkantam. Például mindegyikben központi téma az ember és a természet közvetlen viszonya. Hogy ez engem gyerekkoromban megragadott, nem véletlen. A gyerek helyzeténél fogva nem kompetens. Környezete ugyan ellátja és védi, de mivel nem képes önálló létezésre, tehát kiszolgáltatott is; nem tudja irányítani, sőt még lényegesen befolyásolni sem saját sorsát. Ez természetesen igen frusztráló érzés. Azok a történetek, melyekben a hős közvetlen kapcsolatra lép a külvilággal, a természettel, hogy önállóan, saját erejéből biztosítsa létfenntartását, növeli a kompetenciaérzést. A kisgyerek játékának is ez egyik mozgatórugója: a valóság kicsinyített másában végre passzív elszenvedőből aktív cselekvő lehet.

Régi kedvenceim között olyanokat is találtam, melyek jelenlegi benyomásom szerint mára egyszerűen elavultak, és irodalmi értékük is

legföljebb közepes. Mégis, ezek a könyvek is nyújtottak nekem valamit, amit alighanem pszichológiai megközelítéssel jobban meg lehetne magyarázni, mint irodalmi elemzéssel. Mintha az "élvezeti érték" nem feltétlenül függne össze a művészi értékkel. De ami a felvetett kérdés szempontjából igazán érdekes: mindhárom könyv kidolgozott, jól kielemezhető világgéppel rendelkezik, melyeket viszont gyerekként egyáltalán nem fogtam fel. Nem is vettem észre. Ezeket a világgépeket próbálom meg kibontani.

Fekete István *Tüskevár* és *Téli berek* című könyvsorozatát nagyon szerettem, jó néhányszor elolvastam. A történet a következő: Gyula, gúnynevéen Tutajos – egy pesti 14 év körüli kamaszfiú – a nyári, majd a téli vakációt barátjával vidéki mezőgazdász nagybátyjánál tölti. Összebarátkozik egy rendkívül tapasztalt, bölcs öreg csősszel, aki bevezeti a vad természet világába. Halászni, vadászni tanítja, és főleg arra, hogyan használja saját tudását, saját erejét, saját tapasztalatait nehéz helyzetek megoldásában.

Gyerekkoromban megragadott a könyv intenzív hangulata, tetszettek a természetleírások (bár kissé sokalltam őket), izgalmasnak találtam, ahogy a városi fiú előtt feltárul egy ismeretlen világ. Vonzott a szoros együttlét a tapasztalt öreggel, és különösen hangulatosnak találtam az élet legtermészetesebb és legmindennapibb velejáróit: az evést és az alvást. Mindaz, amit a városban észre sem veszünk, itt különös jelentőséget nyer. A tiszta levegő, a tűz, a saját zsákmányból készült étel, maga a létfenntartás, és mindaz a rengeteg tudás- és ismeretanyag, ami ehhez szükséges.

Évtizedekkel később (a két kötet először 1957-ben, ill. 59-ben jelent meg) és felnőtt szemmel olvasva a könyvet, a hangulatos felszín alatt sajátos értékrend fedezhető fel. Az ősi értékeket őrző vidéki életet a szerző szembeállítja az elkorcsosult várossal. A fiú városi mérnök szülei semmit sem tudnak a *lényegről*, sőt, ostobaságukban, értelmiségi gögjükben még le is nézik a parasztvilágot.

"...a mérnök szülők semmi értelmét nem látták fiuk csavargásának erdőn-mezőn, vizen és nagy lápon ...Nem neked való az ilyesmi – mondta az atya –, te mérnök leszel vagy orvos, s az ilyen durva környezet csak elrontana. Elhiheted, az ilyen posvány csak messziről szép."

Az anya sem jobb: "Nagyon fontos, hogy kinek a társaságában vagy, talán az öreg Matulától akarsz tanulni? Bagószagú vénember, alig tud írni-olvasni." (*Tüskevár*, 23. old.)<sup>1</sup>

A kapkodó, nyugtalan, erőtlen környezethez szokott fiú vidéken valódi tekintélyekkel kerül kapcsolatba. A "valódi tekintély" Fekete István számára központi fontosságú. A hím vezér tekintélye megfellebbezhetetlen, ennek kétségbevonása istenkáromlással felérő bűn. Igaz, az "apai

tekintély", amint látjuk, nem okvetlenül az apának jár. De akinek megvan a tudása és a súlya, annak hatalma kikezdzhetetlen.

A fiúnak meg kell tanulnia, hogy ha "mesterei" mondanak valamit, azt az első szóra fogadja el, mert mögöttük az igazság ereje van. Ha ezt nem teszi, olyan helyzetbe hozzák, hogy engedetlenségének következményeit nagyon kellemetlen formában saját bőrén kelljen éreznie. Soha nem magyaráznak, soha nem indokolnak semmit. A cél az, hogy saját tapasztalatából tanuljon, mert azt nem felejtí el, mint a "fecsegést". Ez jól hangzik. De miért kell annyira lenézni a beszédet, a szavakat, a szavakkal átadható tudást? Miért ez a kizárólagosság?

Az első "lecke", hogy az öreg csösz engedi a fiút szandálban menni a mocsárba. Igaz, megemlíti, hogy gumicsizma kellene, de amikor a gyerek attól tart, melege lesz benne, nem érvel, hanem hagyja a fiút egész nap szandálban kínlódni. Nehéz elképzelni, hogy a fiú tapasztalatának értékét lerontaná, ha eleve magyarázatot kapna: miért nem előnyös a szandál, hiszen ő nem is tudja, hogy a mocsárba mennek. De itt valójában másról van szó. A gyereknek azt kell megtanulnia, hogy az öreg szava szent, azért, mert ő mondja, és minden magyarázkodás ezt a súlyt csökkentené. Ha magyaráz, azt jelenti, hogy meg akarja győzni a fiút, pedig neki mindig igaza van; ha nem hiszi, magára vessen.

Ez ősrégi, ismert pedagógiai elv. Alice Miller, a kiváló svájci pszichológus *Am Anfang war Erziehung* (Kezdetben volt a nevelés) című könyvében régvolt korok gyereknevelési szokásait elemzi, 100-200 éves nevelési tanácsadó könyvek alapján. Egy 1852-ben megjelent könyvből idézi: "A rosszul értelmezett filantrópia torzszüleményeihez tartozik az a vélekedés, hogy az örömmel vállalt engedelmességhez szükség van a parancs okának ismeretére, és hogy minden vak engedelmesség ellenkezik az emberi méltósággal. Aki arra vállalkozik, hogy ezt a szemléletet otthon vagy az iskolában elültesse, az elfelejtí, hogy nekünk felnötteknek is hinnünk kell az isteni világrend magasabb bölcsességében (...) Ahogy nekünk is Isten megindokolatlan szeretete és a magasabb bölcsesség iránti odaadó hit értelmében kell cselekednünk, ugyanúgy kell a gyermeknek tevékenységét a szülei és nevelői bölcsességébe vetett hitének alárendelnie, ami mintegy előkészületet jelent az égi atyával szembeni engedelmességhez. Aki ezt a viszonyt megváltoztatja, az a hit helyébe vétkes módon az okoskodó kételyt emeli, és egyben félreismeri a gyermeki természetet, melynek szükséglete a hit. – Ha a nevelő közli az indokokat, nem tudom, hogyan beszélhetünk még egyáltalán engedelmességről. Hiszen az indokokkal a gyermeket meg akarjuk győzni, és a gyermek, aki ehhez hozzászokik, nem nekünk, hanem csak ezeknek az indokoknak engedelmeskedik; a magasabb értelemmel szemben érzett alázatos tisztelet

helyébe az önelégült belátás követése kerül. A nevelő, aki parancsait indokokkal egészíti ki, ezzel egyben elismeri az ellenindokok jogát, és ezzel megváltozik a növendékhez való viszony. Utóbbi a tárgyalások területére lép, egyenlőnek tekinti magát a nevelővel; az ilyen egyenlőséggel viszont semmiképpen nem fér meg a tekintélytisztelet, amely nélkül nem létezhet nevelés. Aki egyébként azt hiszi, hogy csak az indokokkal megtámogatott engedelmesség vezet szeretethez, óriási módon téved, mert félreismeri a gyermek természetét és azt a szükségletét, hogy az erősnek alárendelje magát. (...) Családi körben általában a gyöngé anyák képviselik a filantróp elvet, miközben az apa rövid úton feltétlen engedelmességet követel. Így a kicsinyek leginkább anyjukon zsarnokoskodnak, és az apának jár a tisztelet, és ő lesz mindennek feje, melynek irányát megszabja." (Alice Miller: *Am Anfang war Erziehung*, Suhrkamp Taschenbuch Verlag, 56-57. old., saját fordítás)

Fekete István maximálisan követi ezt az elvet. Amikor a fiú vigyázatlansága következtében a tűző napon leég, nagybátyja éjszakára altatót ad neki, hogy tudjon aludni. Igaz, ezt nem árulja el.

"István bácsi két szem orvosságot tartott eléje.

– Vedd be, ettől elmúlik – és vizet töltött.

Gyulának mukkanni sem volt ideje, már lenyelte az orvosságot, amiért otthon Piri mamának fél óráig kellett könyörögni.

– Mi ez?

– Sztrichnin, egészen kevés ciánkálival; egyébként semmi közöd hozzá. Én adom, és te beveszed – kész. (*Tüskevár*, 98-99 old.)

A szerző szemében puhány, férfiatlan, aki lemond a megfellebbezhetetlen tekintélyről, melynek védelmében semmilyen eszköztől sem szabad visszariadni. A kamaszfiú szélsőséges hangulatingadozásai során gyakran megsért embereket. Egyszer úgy érzi, nagybátyját is megbántotta, akitől bocsánatot is kér. A nagybácsi válasza:

" – Édes fiam – mondta, és félelmetesen csendesen mondta –, egyszer s mindenkorra tisztázzuk a fogalmakat. Én hallottam ugyan, hogy egyes

szülők és egyes gyerekek között előfordulhat ilyen szóváltás. Tisztázzuk azt a kérdést is, hogy te kelekótya ifjúságodban fegyelmezetlen idegeid hatása alá kerültél, és imitt-amott – mondjuk meg úgy, ahogy van – gorombáskodtál. (...) Gyula, hidd el fiam, én őszintén szeretlek, de

szóváltás? Köztünk? Gyulám, ez nem lehetséges! És nagyon kérlek, ezt a lehetőséget véglegesen töröld is a lehetőségek közül, éppen azért, mert szeretlek. Mert ha te véletlenül – nem, ne is gondoljunk erre! – mégis valami nyegle gorombaságra vetemednél, hát én abban a szent pillanatban

kirúglak. Ha az én gyeregem lennél, úgy megvernék, hogy a tulajdon mamád is véreshurkának nézne, de így csak elküldenék, és ide többé a lábadat be nem tennéd.(...)

Tutajos (...) nem érzett megszégyenülést, nem érzett haragot sem, most félelmet érzett és valami könyörtelen, drasztikus akaratot, amit el kell kerülni, mint a poklot. (...) Bizonytalanságot érzett, pedig ez az érzés maga volt a biztonság. Tutajos szélsőséges kilengéseinek eddig nem vetett gátat semmi, és most nagybátyja határt húzott, ami rettenetesnek látszott, pedig az eddigi és megszokott zabolátlanság volt valójában rettenetes; most már tudta, hogy mit lehet és mit nem, végre megmondta valaki, amit eddig nem mondott meg senki." (*Téli berek*, 139-140. old.)<sup>2</sup>

A szerzőnek itt is *majdnem* igaza van. Hiszen ki vitatná, hogy a bevadult kamasznak nem tesz jót, ha soha nem ütközik korlátba? Na de a véreshurka? Egyébként ez volt az a bekezdés, ami gyerekkoromban is meghökkentett.

Gyula a vidéki élet során "valódi férfiakkal" kerül kapcsolatba. Milyen a "valódi férfi"? Erős, határozott, kompetens. Esetleg dührohamokra hajlamos, és nem tűri a tiszteletlenséget. Valamint jól bírja az italt, a dohányt, sőt, bármilyen meglepő, az erőspaprikát is:

"– Ez a halászlé, Matula bácsi?

– Az lesz, de majd csak egy óra múlva. Megnézte, hogyan csináltam? Csak erős paprikát tettem bele keveset...

– Szeretem, ha csíp, Matula bácsi.

– Jó – bólintott az öreg –, aztán megegye...addig elüldögélhetünk a gunyhó hűsén.(...)

Matula kimert Gyulának, aztán magának is.

– Hagyja kicsit hűlni; ha nem elég erős, még adhatok paprikát.

Gyula azonban elég erősnek találta a levet, sőt, kissé túl erősnek is, de ezt nem mutatta.

– Ízlik?

– Csoda jó, Matula bácsi – lehelte Gyula, mert a hangját kicsit elvesztette a pirosan lángoló folyadéktól.

– Egyen hozzá ebből a hegyesből – nyújtott át Matula egy zöldpaprikát –, ennek van még csak íze!

– Nem, nem – ijedezett Gyula –, elég erős így is.

– Gyenge a legény – mosolygott az öreg –, én úgy szeretem, ha még a fejem búbját is csípi." (*Tüskevár*, 87-89. old.)

A fiú, mint jó tanítvány barátját is beugratja a paprikával.

"– Nagyon finom ez az ízé...

– Jó étel, az igaz, nem akar hozzá egy kis csípős zöldpaprikát?

– Dehogynem – mondta Bütyök, és Gyula mosolygott. Tanulja meg

Bütyök is, hogy Matulánál mit jelent a csípős. Ő is folyton tanul...(...)

– Geher-göhő...báá-csii...ez méreg!

Gyula majd hanyatt dőlt a nevetéstől. (...)

– E-hez...e-hez – hhh...tűz! Vízet!

Matula mosolyogva kevert egy kis vizes pálinkát.

– Gyöngé a legény. De majd megszokja.

– Még – nyögött Bütyök – kérek... (...)

– Szívesen – és egy ujjnyi tiszta pálinkát adott "(*Tüskevár*, 269-270.

old.)

A "valódi férfiakhoz" persze "valódi nők" is tartoznak. Fekete István művében a nők különös lények. Egyrészt alig vannak, és ha mégis, csak a férfiak tartozékai gyanánt. A városban megismerkedünk Gyula mamájával és nagynénjével, bizonyos Piri mamával, vidéken pedig a nagybácsi házvezetőnőjével, Nancsi nénivel. Megtudjuk, hogy a nők értelmetlenül fecsegnek, mérhetetlenül hiúk főzési tudományukra, értelmes érvekre egyáltalán nem fogékonyak, viszont a férfiember ügyes ravaszkodással bármit elérhet náluk.

"(...) Tutajos jónak látta enyhíteni a légkört.

– Jó lenne Nancsi nénit is kivinni konyhástul, akkor aztán igazán jól élnénk...

Matula helyeslően hunyorgatott.

– Hát...tuggya: ami igaz, az igaz..., el is felejttem, Nancsi, a Kati szépen kér, hogy írjad le neki azt a híres sunkapácot.

Nancsi néni – miután kellő és tisztességes helyet kapott a társalgásban – enyhén kezdett bánni a szerszámaival." (*Téli berek* 130-131. old.)

Bár az asszony legfontosabb feladata a főzés, a férfiember főzési színvonalát mégsem érheti el.

"Ették hangtalanul.

– Van még, Matula bácsi?

Matulának jól esett ez a ki nem mondott dicséret.

– Hát mit mondtam?

– Matula bácsi...erről nem is lehet beszélni! Nancsi néni elbújhatik Piri mamával együtt.

– Szó köztünk maradjon... – emelte fel az öreg bütykös ujját, jelezve, hogy ez olyan titok, mint a fehérnép érzékenysége a főzési tudomány körül. Aztán pálinkát öntött magának és Gyulának is, de a fiúét vízzel keverte.

– Ez való a tetejibe.

– Neem...– rebegte Gyula – nem szoktam.

– Csak igya meg. Erre a zsíros kocsonyára nem szabad tiszta vizet inni." (*Tüskevár*, 169-170. old.)

A nők mindenképpen furcsa teremtmények, akiktől óvakodni kell.

"És a szúnyoghajadonok, szúnyogmenyecskék, szúnyoganyókák nekiestek Tutajosunk meztelen testrészeinek. A tűzifakereső ifjút ugyanazon pillanatban körülbelül húsz helyen csípték meg, és Gyulát egyáltalán nem vizsgálta, hogy kizárólag nőnemű szúnyogok foglalkoztak vele; de talán nem is tudta, hogy a férfiszúnyogok nem is tudnak szúrni, és békésebbek – mint a férfiak általában..." (*Tüskevár*, 86. old.)

Az "igazi férfi" nem papucs, az képes uralkodni a nő fölött.

A városban István bácsi elvált feleségét készül meglátogatni. Piri mama aggódik:

"– És az ura mit szól hozzá?"

– Nem ura, csak férje. Én az ura voltam, s ezt nem bírta, ezért váltunk el. Most Lili ura a férjének, aki nem szól semmit, de nem is szólhat." (*Tüskevár*, 21-22. old.)

Ez a férfi-nő viszony mintegy a természet magasabb rendjébe illeszkedik. A természetben is azé a hatalom, akié az erő, és ez olyan alaptörvény, ami ellen nem lehet, de nem is érdemes küzdeni. Fekete István természetképe tagadhatatlanul némileg fasisztoid vonásokat hordoz. Darwin tana – a természetes kiválasztódás – szinte már természetvallássá növekedik nála.

"Itt is csak az erős, csak az éber marad meg, életrevalóságát átadva az utódoknak. A többi elpusztul, a többi nem más, mint élelem. A héja, karvaly, sólyom tévedhetetlenül azt a madarat vágja ki a csapatból, amelyik legrosszabbul repül, amelyik leggyengébb, amelyik legkevésbé tud vigyázni magára.

A róka a legbámészabb nyulat fogja meg, a farkas az elkódorgott bárányt, s a harcsa, csuka, süllő – s a vizek többi ragadozói – azokat a halakat, amelyeknek valamelyik érzékszerve rosszabbul működik, mint a többié. És ez a szelektáló válogatás könyörtelenül igazságos saját fajukkal, sőt saját gyermekeikkel szemben is, mert azokat éppen úgy elkapják, mint az idegeneket." (*Tüskevár*, 127-128. old.)

Fekete István nemcsak megfigyelője, hanem résztvevője is kíván lenni a természetnek, az előbbi elvek alapján. Az erős ember a természetbe belesimulva, annak szerves részeként diadalmas vadállat módjára uralkodhat.

"És Tutajos sokszor öntudatlanul is számot vetett magában, hogy a halászat és vadászat fokozott gyönyörűsége, feszült küzdelme, számítós taktikázása lényegesen nagyobb öröm volt a szertelen kapkodás nélkül – és eredményesebb is. Végül – bár idegei pattanásig feszültek – belerögződött a mozdulatok mérséklése, pontosan beállítva a szükség mértékére. Nem is

vette észre, hogy átalakulása mennyire hasonlított a környezet viselkedéséhez.(...)

Ami természetellenes, az itt nem jó, és megbosszulja magát. Elmegy a hal, elsiet a lövést, összegubancolódik a horogzsinór, feltörik a kéz, megég a bőr.

Itt nem siet semmi, ha nem kell, de villámmá változik, ha arra szükség van. Az a kis szárcsa nem tanulta meg jól a leckét, elpusztult, mert el kellett pusztulnia. A természet csak az erőseket és alkalmazkodókat tartja meg: ez az igazság, ami maga az Erő!" (*Tüskevár*, 232. old.)

Egy alkalommal a fiú lelő egy vízimadarat, hogy húásával a cinegét táplálja.

"Közben Gyula még arra is gondolt, hogy vajon van-e joga az embernek elvenni egyik madár életét, hogy a másik életben maradjon... De aztán megnyugtatta magát, hogy van, mert a cinkék hasznosak a berekben, ezek az idegen vándorok pedig teljesen közömbösek. Gyula úgy érezte, hogy most ő is része a bereknek, része az egész rideg természetnek, tehát annak nevében cselekedett...de igaz az is, hogy nem bízta meg ezzel senki.

Megbízta magam magamat..., a tudás és mérlegelés nevében – gondolta végül, s ebben meg is nyugodott." (*Téli berek*, 296. old.) (Ennek az állításnak mellesleg semmilyen alapja sincs. Egy terület biológiai egyensúlyához éppen annyira hozzátartoznak az időszakosan ott tartózkodó állatok, mint az állandóan ott élők. A "közömbös, idegen vándorok" megfogalmazás alighanem a "csavargókkal, vándorlókkel, hazátlanokkal" szemben érzett előítélet terméke.)

A természethez való, a "valóságnak megfelelő", ésszerű viszony egyéb disszonáns vonásokat is hordoz. A józan, bölcs öreg csősz számára is magától értetődő, indoklást nem igénylő tény, hogy a kígyókat el kell pusztítani. Nem mintha veszélyesek volnának, arrafelé nem él mérgeskígyó, hanem mert "undorítóak".

"Egy alacsony odúból szokatlanul vastag kígyó kúszott ki, és ugyancsak igyekezett lefelé.

A fiú elvesztette a fejét. Valami ősi, torz rikkantást hallott, mintha nem is ő kiáltott volna, aztán vágta, vágta; minden félelmét, irtózását és undorát kiadta. A terjedelmes hulló darabokban volt már, amikor Tutajosunk magához tért.

– Hát ez meg mi?

A kígyódarabok félig tollas kis madárfiakat szültek.(...)

– Hallja-e – nézett rá Matula –, de pápista színe van!

– Gergő bácsi, egy olyan vastag kígyó volt az odúban...szétvágta...tele volt kiscinegével...



– Ehen – bólított az öreg –, minek szétvágni, elég, ha fejbe csapja.  
Ettől fordult fel a gyomra. De mindjárt meggyógyosoljuk.

Matula pálinkát kevert vízzel.

– Húzza le!"(*Tüskevár*, 201. old.)

(Mint láthatjuk, a pálinka univerzális gyógymódként szerepel minden megrázkódtatásra.)

A darwini tanok igazát persze nem lehet vitatni. Más kérdés, hogy ez ilyen módon érvényes-e az emberi világra. Hiszen az emberekkel kapcsolatban mégsem szoktuk azt az álláspontot képviselni, hogy "hulljon a férgese". Nem beszélve arról, hogy kicsoda és milyen alapon dönthetné el, hogy ki a "férges". Beethovennek például süketen nem sok esélye lett volna a létért vívott küzdelemben, de azért a kilencedik szimfóniát, vagy késői vonósnégyeseit ebben az állapotában is meg tudta írni. Igaz, Fekete István konzekvens, az emberi kultúrát a tiszta természet nevében nem sokra becsüli. Ő ezt a kettőt szembeállítja egymással, (milyen alapon tulajdonképpen?). Miközben azzal vádolja az értelmiséget, hogy nem becsüli a paraszti tudást (lásd Gyula szüleinek vélekedését a "bagószagú öregemberről"), valójában ő az, aki az emberi kultúrát üres fecsegésnek minősíti, mely nem állhatja meg a helyét a természet valóságával szemben. Fekete István a fantáziát azonosnak tekinti a kamaszfiú dicsekvő nagyotmondásával, és újra meg újra kiemeli, hogy a "valóság" mennyivel többet ér.

"Ne álmodozzon, Ladó, a valóság is lehet olyan szép – sőt szebb! –, mint a hazug ábránd." (*Tüskevár*, 132. old.)

És ezzel gyakorlatilag elintézi a művészetet, sőt, a tudományt is.

"Gyula (...) szemét megint csak odavonzotta a nyílás, amely tüneményes mozinak bizonyult, a valóság szereplőivel a végtelenség vásznán, eredeti színes felvételekkel. Mert soha nem az történt, amit várni lehetett, és soha nem lehetett tudni, melyik szereplő lép fel a színpadra, mikor lesz belőle főszereplő, mikor tűnik el, vagy mikor ölik meg, nemcsak az önkéntelen szerep szerint, hanem valóságosan és végérvényesen.

És ez a szerep nem volt játék, ez a szerep az élet komoly valósága volt. Itt nem voltak fakardok, művilágítás és papírkorona; itt nem uralkodott senki, s az egész színjátékot valami láthatatlan rend igazgatta, a tojástól az elmúlásig.

Mindenki magának élt és magáért, mégis összetartozott az egész, az idő, a táj, a mozgás, s a természet milliószerű egységében." (*Tüskevár*, 175-176. old.)

"Aztán szinte mindenről megfeledkezett, csak a tüzet nézte, a lángok lengő lobogását, a tűz sokféle színét (...) Most nem gondolt a tűz és az égés fizikájára, a tankönyv mondataira és a szavakra, amelyek tudományos

kalickába zárták ezt az élő csodát..." (*Tüskevár*, 160. old.)

Így kap magyarázatot a beszéd lenézése is. A beszéd, a kimondott vagy az írott szó semmit sem tehet hozzá a "valósághoz", mert csak egyféle valóság létezik, az, amit a természetben érzékeinkkel közvetlenül megtapasztalhatunk. Eszembe jut erről egy nemzeti érzelmű politikusunk, aki a televízióban nyilatkozott. Pontosabban alig nyitotta ki a száját. A riporter fel is vetette, a nézők talán kevesellni fogják az általa nyújtott információt. A nyilatkozó hosszú hallgatás után szigorú arccal annyit mondott: "magyar ember szűken méri". A valóságban, (az én valóságomban) azonban nem az az alternatíva, hogy valaki vagy beszél, vagy cselekszik. Ezt a két műveletet négyféleképpen lehet kombinálni. Hogy ezek közül mi az előnyös, az a helyzettől függ.

Fekete István "valóságának" értékei: az evés-ivás, az alvás, a zsákmányszerzés, az erő, a kompetencia és a hatalom. Meg a szerelem, amennyiben az a fajfenntartás szolgálatában áll. A regényben ugyanis két vérszegény "szerelmi történet" is le van írva. Mindkét fiúnak van barátnője, illetve "menyasszonya", ahogy ők mondják. És ez már elég különös, 14 éves korban. A két szerelmi történet, szemben a berekben folyó, nagyon is eleven, hiteles étellel, teljesen élettelen, sablonos, erőtlen. A két lányról nem tudunk meg semmit, a "kapcsolatokról" sem. A lényeg, hogy mivel a fiúk is a természet részei, tehát hím ösztönük is fel kell, hogy ébredjen, mert ez is a "valósághoz" tartozik. A történet mintha a vadkacsákról szólna, akik összel párt választanak maguknak, de csak a rákövetkező tavasszal alapítanak családot.

"Gyula (...) arra gondolt, hogy a szerelem lehet ugyan gyönyörű érzés, de a valósághoz semmi köze. És kétségtelenül igaza is volt, csak azt nem tudta, hogy ez az érzés még a berek világában is rendhagyó, édes gyötrelem, amelyből fészek lesz és fiókák: az élet legcsodálatosabb valósága." (*Tüskevár*, 309. old.)

Gyerekkoromban természetesen ez a komplex, rendkívül konzervatív világkép nem tűnt fel. Nem gondolkodtam el azon, hogy az erő- és erőszak kultusz mibe torkollt, nem döböntett meg, hogy a könyv a náciizmus *után* tíz évvel született, tehát szerzőjének lehetett fogalma arról: ez a fajta szemlélet hova vezetett. (Amin azonban őszintén csodálkozom [ vagy talán már nem is csodálkozom ], hogy a *Tüskevár* még mindig [ vagy már megint ] kötelező olvasmány az iskolában.)

Meglepő módon második kiválasztott kedvencemben, Kipling *Dzsungel* könyvében is fasisztoid, sőt rasszista vonásokra találtam. *A dzsungel könyve* jól megírt, remek könyv. Rendkívül fantáziaébresztő a vad természetben élő, farkasok által nevelt kisfiú története. Elemzésébe nem

fogok ilyen részletesen belemenni, mivel ezt a könyvet nyilván minden olvasni szerető ember jól ismeri. Csak egy szempontot emelnék ki. Kipling, Fekete Istvánhoz hasonlóan szintén dicsőíti a "dzsungel törvényét": az erős, az ügyes, az okos legyőzi a kevésbé jóképességű állatokat, és így a dzsungel urává válhat.

De még feltűnőbb leplezetlenül rasszista szemlélete. A dzsungel állatai között vannak magasabb rangú, nemesebb fajok, és silány, megvetésre méltó lények. Hogy mitől függ, nemes vagy silány egy faj, az nem derül ki, pontosabban ez eleve adott tény, mely megfogalmazásában riasztóan emlékeztet a cigányokról, négerekről, zsidókról stb. szóló fajvédő írásokra.

Az ifjú farkasok a *Vadászó verssel* kezdik tanulmányaikat: "Nesztelen láb, sötétben is látó szem; olyan fül, amely a szelet is meghallja odújában; éles fog: ez az ismertetőjele minden testvérünknek, kivéve a sakált meg a hiénát, akit gyűlölünk." (*A dzsungel könyve*, 20. old.)<sup>3</sup> Ezt még tekinthetnénk úgy, hogy ez a farkasok szempontja, ők természetes, hogy konkurrensüket gyűlölik. De ilyen megfogalmazásokkal tele van a könyv. (Nem beszélve arról, hogy a párduc is konkurrens, ő mégis a legnagyobb megbecsülésnek örvend.) A lenézés, a megvetés jellegzetes érzése a könyv főszereplő állatainak, a magasrendűeknek tekintett farkasoknak:

"Az indiai farkasok megvetik Tabakit (a sakált), mert mindig rosszban sántikál, pletykát hordoz, és húscsapatokat meg bőrdarabokat kurkász fel a falusi szemétdombokon." A szerző magától értődően, magyarázatra nem szorulóan erkölcsösebbnek tekinti, ha az állat éhségét maga által elejtett vaddal csillapítja, mintha már amúgyis elhullott állatok tetemét fogyasztja. (Később azért látni fogjuk, ha másokról van szó, a vadászatot is lehet gyilkosságnak tekinteni.)

Megtudjuk azt is, hogy a majmok mennyire megvetésre méltó lények. Igaz, ezt azzal is magyarázhatjuk, hogy a könyv az állatok szempontjából nézi az embert, és a majmok mint emberszerű lények hordozzák az emberi faj gyarlóságait. De a szóhasználat mégis mehökkentő:

" – A Majmok Népével voltál együtt, a szürke majmokkal, a Törvényt nem ismerő néppel, azokkal, akik akármit megesznek. Ez nagy szégyen. ... Azok nem tartoznak sehová. Még külön nyelvük sincs, lopott szavakat használnak, amiket úgy csíptek el, hogy az ágak közt hallgatóztak, leskelődtek. Mi nem járhatunk velük egy úton. ... Hogy is juthatott volna eszembe, hogy ilyen piszkokkal kezd játszani? A Majmok Népe! Pih!" (22.-23. old.) Ká, az óriáskígyó, a regény egyértelműen "pozitív hőse" "megvetette, gyávának tartotta a mérgekígyókat." (26. old.)

De a legjellegzetesebb a vörös kutyák története. A vörös kutyák új territóriumot akarnak meghódítani, megszokott vadászterületükről kitörve

nagy csapatban vadászva mindent elpusztítanak, ami útjukba kerül. Hogy a farkasok, és velük együtt Maugli félnek tőlük, és gyűlölik őket, teljesen érthető. De nem ez az indoklás:

"Maugli ... lenézte és gyűlölte őket, mert másféle szaguk volt, mint a Szabad Népek, mert nem barlangokban laktak – legfőképpen pedig mert szőr volt a lábujjaik között, ő és barátai pedig tisztalábúak voltak." (103. old.)

"Kutya az, (mondja Maugli), kölyökkutya, sárga hasú, tanyátlan, s szőr van ujjai között. Hat-nyolc kölyket vet egyszerre, mint Csikáj, az ugrópatkány." (103. old.)

Szinte kisérteties, ahogy az érdekellentét, a konkurrencia talaján magától értetődő módon születik meg a szilárd vélekedés: a másik a szaga, a szőrzete, szaporodásának sajátosságai vagy bármilyen különbözősége alapján méltó a megvetésre, vele szemben minden harcmodor megengedett. Maugli tisztességtelen trükkkel rájuk is uszítja a vadméheket, akik válogatás nélkül, szörnyű kínok között elpusztítják őket, miközben a szerző ezzel teljes mértékben egyetért; a farkasok és Maugli a "jó ügy" képviselői, bátor és erős vadászok, míg az eleve undorító vörös kutyák, ha vadásznak és esznek, akkor gyilkosoknak tekintendők, akiknek nem jár tisztességes bánásmód. A döbbenetes a szemlélet leplezetlensége, csak a szőrös lábujjakat kell mondjuk sötét bőrszínnel behelyettesíteni, a szag, a szaporaság, a tanyátlanság (hazátlanság) akár maradhat is. Hogy a szőrös lábujjakkal mi a baj, arra ugyanúgy nem kapunk magyarázatot, mint ahogy egyeseknek nem kérdés, hogy a fehér bőr mitől értékesebb, mint a színes. A lábujjak szőrössége az alacsonyabb rendűség jele, mivel az alacsonyabb rendűek lábujjai szőrösebbek. Ez olyannyira magától értetődő, hogy a vörös kutyák maguk is így gondolják. Maugli éppen azzal provokálja őket, hogy orruk alá dörgöli "szégyenüket":

"Maugli lenyújtotta egyik csupasz lábszárát, és éppen a vezér feje fölött facsargatta szőrtelen ujjait. Ez aztán bőségesen elég volt, hogy örült dühre gerjessze az egész Csapatot. Akinek szőr van a lábujjai közt, nem szereti, ha emkékeztetik erre." (110. old.) Olyan ez, mint amikor a rasszizmus által megnyomorított színesbőrűek önmagukat lebecsülve maguk is értékesebbnek vélik a világos bőrt. Az "alacsonyrendű, veleszületetten gonosz és undorító fajjal" szembeni lenézés és gyűlölet pompásan elfedi, hogy tulajdonképpen arról van szó: ugyanarra a vadászszákmányra tartanak igényt. Nem, az érdekek ütközése nem eléggé nemes indok a harcra: mi magasabb rendűek vagyunk, mint ellenfeleink, és emiatt akkor is fölöttük állunk erkölcsileg, amikor éppen kiirtjuk őket. Ügyes.

Kipling a dzsungel világában erősen hangsúlyozza a törvényt, a rendet,

az erős vezér fontosságát. A Majmok Népe többek között azért is olyan megvetésre méltó, mert nem ismerik a Törvényt, mindenki mindig csak azt csinálja, amihez éppen kedve van. A törvénytisztelő Farkascapat is züllésnek indul, amikor a kiöregedett vezért megfosztják hatalmától:

"Amióta Akelát letették, a Csapatnak nem volt vezére; ki-ki kedve szerint vadászott, verekedett. (...) némelyik béna volt, mert csapdába esett, másik lőtt seb miatt sántikált; sok megrühösödött, mert olyat evett, amit nem kellett volna; hiányoztak is sokan" (64. old.)

A szöveg azt sugallja, hogy erős vezér nélkül a falka tönkremegy, mert tagjai önállóan semmire sem képesek. Azt még lehetne racionálisan indokolni, hogy a sikeres vadászat együttműködést kíván, vagy hogy mindenkinek az az érdeke, hogy a csapaton belüli viszályok ne harapódzhassanak el, és ezt egy hatalommal rendelkező, erős vezér jól tudja biztosítani. De hogy egy farkas vezetés nélkül arra is képtelen legyen, hogy eldöntse: mi a neki való táplálék, és mi nem, ez már abba a fasisztoid értékrendbe illeszkedik, mely szerint rend, törvény és erős Führer nélkül csak káosz és pusztulás várhat egy népre.

A harmadik elemzésre kiválasztott könyv Verne *Rejtelmes szigete*.

A *Rejtelmes sziget* olyan, mint egy 10-12 éves gyerek megelevenedett fantáziája. A fantázia témája: nagytudású és erős, ügyes emberek képesek kizárólag saját erőből a semmiből virágzó kultúrát teremteni. Mindent saját maguk csinálnak, de ha kivédhetetlenül nagy bajba kerülnek, akkor láthatatlanul, tapintatosan segítségükre siet egy magasabb hatalom (apa- vagy istenfigura), tehát a teljes önállóság mellé a tökéletes biztonságot is megkapják.

A fantázia kidolgozása mentes minden – tárgyi vagy pszichés – realitástól. A szerző, mintha maga is a kamaszkor szelétől még meg nem érintett gyerek volna, mit sem látszik tudni arról, hogy öt férfi évekig egy lakatlan szigeten minden saját erőből létrehozott virágzó kultúra mellett is miféle hiányállapotba kerülne. (A rövidség kedvéért talán csak a nőt említeném.) A szereplőknek nincs valódi személyiségük, csak sablonos módon hordozzák a fantázia szempontjából kívánatos tulajdonságokat: jártasság a természettudományokban, ügyesség, erő stb. Az események nem a történet belső logikáját, hanem a szerző vágyait, fantáziáját követik. Mintha a tárgyi adatok is alá volnának rendelve a képzeletnek. Bár a mű eredetileg ismeretterjesztésre volt szánva, a szerző mintha nem annyira tudományos hitelességre, mint inkább a megálmodott helyzet megjelenítésére törekedne. Természettudományos állításai persze időközben elavultak, de az embernek az a gyanúja, hogy talán saját korukban sem mindenben állták meg a helyüket. Nem hinném, hogy Verne

túl nagy súlyt fektetett volna arra, hogy például kiderítse: egy ilyen szigeten valóban élhetnek-e azok az állatok és növények, amik a történet szempontjából neki fontosak voltak, vagy hogy az általa ismertetett vegyészeti, kohászati stb. folyamatok a valóságban is lejátszódhatnak-e úgy, ahogy ő ezt állítja. A laza fantáziálást az is mutatja, hogy a szerző egyszerűen kihagyja vagy átugorja a történet szempontjából érdektelen részleteket, melyek a valóságban a legnagyobb problémát jelentenék. Például amikor értesülünk arról, hogy a szigetlakók néhány hónap alatt elkészítik a legfontosabb tárgyakat, arról nincs szó, hogy ezen hónapok alatt hogy élnek, hogy bírják ki addig, amíg életüket berendezik. Mint amikor egy gyerek elképzeli, hogy mondjuk saját építésű repülőn bejárja a világot, akkor nem feltétlenül foglalkozik olyan részletkérdésekkel, hogy mitől fog ez a repülő repülni. Képzletében ugrik egyet, és legközelebb azt a jelenetet dolgozza ki, hogy hogyan veszi fel barátját is a kész repülőre.

Mindez rendkívül emlékeztet a játszó, fantáziáló gyerek belső világára. Talán ez az oka, hogy velem együtt annyi gyerek képzeletét ragadta meg ez a könyv. Emlékszem, testvéreimmel mi is rengetegszer játszottunk a *Rejtelmes sziget* nyomán lakatlan szigeteset, melynek során a gyerekszoba közepén összeeszkábált "sátorban" próbáltuk képzeletben, játékban átélni a külvilágtól elszigetelt, felnőttektől független, önálló élet gyönyörűségét.

A regényt újraolvassva feltűnik, hogy mennyire megváltozott a világ Verne (sőt, talán saját gyerekkorom) óta. Hol van már az a 19. századi boldog optimizmus, mely az ember, a teremtés koronája célját abban látta, hogy tudását hasznosítva, a természetet leigázva, kincseit kiaknázva teremtsen magának egyre szebb és boldogabb életet. Elsöpörte a túlnépesedés, a környezetszennyezés, az a tapasztalat, hogy a természetet nem lehet leigázni, és kíméletlen kiaknázása saját életterületet veszélyeztet. Verne erről még mit sem tudhatott.

De ami igazán meglepett: ebben a könyvben is jelen van a rasszizmus, bár távolról sem olyan durva formában, mint Kiplingnél. Verne nyilvánvalóan haladónak, felvilágosultnak tartotta magát, mégis, mintha éppen a fordítottját mondaná annak, mint ami tudatos szándéka. Mélységesen elítéli a rabszolgaságot, hősei a rabszolgák felszabadításáért küzdenek az amerikai polgárháborúban. De semmiképpen sem azért, mintha a négereket egyenrangúnak tartaná a fehér emberekkel.

Nab, Cyrus Smith felszabadított rabszolgája mintha valahol félúton volna ember és állat között. Legfontosabb tulajdonsága végtelen hűsége volt gazdája iránt (akit változatlanul gazdájának is szólít). Nélküle teljesen életképtelen; amikor a mérnököt elsodorják a hullámok, szinte belepusztul az aggodalomba, és nem kétséges, nem élné túl "gazdája" halálát. A

mérnök közelében viszont olyan biztonságban érzi magát, mint kisgyerek az anyja ölében.

Verne mintha tudományos alapon volna meggyőződve a fekete fajta alacsonyabb rendűségéről. Hisz a fajok fejlődésében, és ez a fejlődési sor nála rövidebb úton, közvetlenebbül látszik vezetni a csúcsig: a fehér emberig. Cyrus Smith kutyája csaknem ugyanúgy "értelmes és hűséges", gazdájáért minden áldozatra kész, mint volt rabszolgája. A kutya a regényben számos szinte antropomorf, a valóságban nemigen elképzelhető tulajdonsággal is rendelkezik. A következő láncszemet a szigeten fogott orangután alkotja. Az orangután olyan, mint egy óvodás gyerek vagy enyhén értelmi fogyatékos felnőtt. Rövid tanítás után tökéletesen végez inasi teendőket, egyszerűbb házimunkát; szinte a beszédet is érti, mindenesetre verbális utasításokra "értelmesen" reagál, és ő is "hűséges és jóindulatú". Különösen a néger köt vele barátságot, és úgy is tűnik, hogy ők fajilag közelebb állnak egymáshoz. Ez már tulajdonképpen akkor kiderül, amikor a majmot fogságba ejtik: "Az emberhez legközelebb álló fajták egyikéhez tartozott, arcéle nem sokban különbözött bizonyos ausztráliai bennszülöttekétől vagy a hottentottákétól. (...) Az emberszabású majmok e fajtájának sok tulajdonsága szinte már emberi értelemről tanúskodik." <sup>4</sup> (352. old.) A telepések számára nyilvánvaló a majom és a néger rokonsága.

" – Igaz az, amit az imént hallottam? – tudakolta Nab a gazdájától. – Csakugyan inast faragunk belőle? – Azt bizony, Nab – felelte mosolyogva a mérnök. – De azért ne légy rá féltékeny!" (353. old.)

"Nab bámulatosan jól tanította az ügyes orangutánt; aki beszélgetni látta őket, bizvást hihette, hogy a néger és a majom érti egymás nyelvezetét." (373. old.)

Verne "szelíd" rasszizmusa valóban más, mint Kipling gyűlölete és megvetése, ami a legkegyetlenebb bánásmódra is feljogosít. De a lényeg mégis ugyanaz. Ingyen, saját erőfeszítés és teljesítmény nélkül megadja azt a csodálatos érzést, hogy én vagyok a teremtés koronája, hogy mindenképpen, eleve, születésemnél fogva többet érek, mint a másik. Sőt, ebben a "jóindulatú" formában még azt az erkölcsi fölényt is megkapom, hogy lám, milyen tisztességes vagyok, nagyvonalúan nem élek vissza vitathatatlan fölényemmel, rendesen bánok a nálam értéktelenebb, és ezért védelmemre szoruló lényekkel, eszem ágában sincs gyűlölni őket. Ez is ügyes. Boldogan sütkérezhetem abban a fényben, hogy mennyivel többet érek nemcsak a négereknél, hanem a négerüldöző gazembereknél is.

Ez az a fajta rasszizmus, melynek megnyilvánulásakor nemegyszer túlérzékenységgel szokás vádolni az érintetteket, ha sérelmezik jóindulatú lekezelésüket. (Hiszen nem bántja, nem gyűlöli őket senki, a másik igazán nem akar rosszat.) Valószínűleg nem könnyű beleélni magunkat abba a

lelkiállapotba, hogy milyen érzés, amikor az embert ilyen gyöngéden nem veszik komolyan. Egyszer egy osztrák újságíró dühösen panaszolta cikkében: éppen magvas gondolatait fejtegette egy német ismerősének, amikor az széles mosollyal szavába vágott: "Hogy neked milyen aranyos a kiejtésed!" Ez a kedvesen csúfolódó, önmagát biztosan nem rasszistának valló, csak éppen a "veleszületett fölényt" természetesnek tartó hozzáállás rengeteg "klasszikus" ifjúsági (és nem ifjúsági) könyvben megtalálható: gondoljunk csak a cigány Sárközi figurájára az *Egri csillagokban*.

Mi lehet az oka, hogy gyerekként olyan harmatos ártatlansággal fogadtunk be szinte bármilyen eszmét, bármilyen világnézetet, ha az eléggé olvasmányos, eléggé érdekesítő könyvbe volt rejtve. Egy a kamaszkorba éppen belenőtt kislány magyarázta nekem, hogy gyerekként az ember nem kérdőjelezi meg a könyvet, amit olvas. Elfogadja, hogy az adott könyvben "az úgy van, és kész". Ahogyan egyébként sem alkot önálló véleményt a világról, az "igaz, helyes" fogalmát egyelőre az "apukám, anyukám is azt mondja" helyettesíti. Ha belemerül egy könyv világába, akkor természetes számára, hogy a könyvön belül az a "jó", vagy a "rossz", amit a szerző sugall. A könyvet olvasva általában egy szereplő szempontjával szenvedélyesen azonosul, szinte belebújik bőrébe, és ezáltal olyan cselekedeteivel is "egyetért", amelyek amúgy teljesen idegenek tőle.

Ez nem jelenti azt, hogy a sugallt értékeket általánosítaná: ezek csak az adott könyvben igazak. Elgondolkodtam: hogyhogy nem zavart kislányként Fekete István nőellenessége? Miért nem háborodtam fel, hogy én saját élményemből tudom: nem ilyenek a lányok. Egyszerű a válasz: a könyvet olvasva én nem voltam kislány. Én a fiúk voltam, Gyula és egy kicsit Béla, és nem volt közöm hozzá, hogy a nők hülyék. Sőt, teljesen beleéltem magam Gyula vadászörömeibe, holott a valóságban egyáltalán nem vonzott, hogy valaki élvezetből elpusztítson egy állatot. Az életben nem rokonszenveztem volna Gyulával, de a könyvet olvasva egyé váltam vele.

Ez a többi könyvnél is így történt. A *Három testőr*-ben természetesnek tartottam, hogy rendes ember a királyhoz hűséges (egyáltalán hűséges), és nem a bíborshoz, holott a műből csak azt tudjuk meg: a bíboros okos és tisztességtelen, a király viszont buta, de szintén tisztességtelen. Magam is megvettem Bonacieux urat piszkos és feneketlen gyávaságáért, amiért nem hajlandó életét és szabadságát kockáztatni azért, hogy a királyné levelét elvigye titkos imádójához, Buckingham herceghez. Úgy tartottam, egy igazi férfi imádjon verekedni, vívni, ennek élvezetéért legyen bármikor hajlandó ölni és halni. De csak addig tartottam úgy, amíg a könyvet olvastam, illetve mindez csak a könyv közegében, a könyv szereplőire volt érvényes. A verekedő gyerekeket például nem bírtam.



Nem könnyű rájönni, hogy egy gyerek miért szeret egy adott könyvet. Én azt hiszem, annak van a legnagyobb jelentősége, ha a könyv saját belső világára, valamilyen saját fantáziájára rímel. Ha ez megvan, a könyvet szeretni fogja, és azokat az elemeket, melyekkel nem értene egyet, egyszerűen nem veszi tudomásul. Nem zavarja, mert nem is észleli. Nem kritizálja a könyvet, hanem élvezi, és az élvezethez a teljes azonosulás kell.

Azt hiszem, azért az nem egészen véletlen, hogy többször is belebotlottam a fasiszmus és a rasszizmus jelenségébe. Erre, attól tartok, a gyerekek eleve fogékonyak. Az előbb említett kislány azt is magyarázta: a legfontosabb egy gyerekknöyvnél, hogy izgalmas legyen. És ehhez szinte elengedhetetlenül szükséges, hogy legyen a könyvben gonosz, akit szenvedélyesen lehet utálni, és a végén természetesen legyőzni. A gyerekeknek nincs arra igénye, hogy megtudja: a gonosz miért gonosz, az ellenfél miért ellenfél. Ha a könyvben a szöröslábú a gonosz, akkor a szöröslábút kell utálni. Az életben megtörténhetik az emberrel az a pech, hogy önhibáján kívül az utált, üldözött csoportba kerül. Az olvasót nem fenyegeti ez a veszély: ő azzal azonosul, akivel akar, tehát mindig az erős, a jó, a bennfentes oldalon lesz, és semmi köze a "gonosz" sorsához (ha csak a könyv nem éppen a "jók" üldözéséről szól, de ő akkor is magasabb rendű lesz, mint gonosz és erős üldözői.)

A gyerekeknek, éppen fiziológiásan alárendelt helyzete miatt, különösen kellemes ez az "ingyen fölény" érzet. Ezt biztosítja a "megfelelő" csoporthoz tartozás is, melynek alapfeltétele a másik, "nem megfelelő" csoporttól való elhatárolódás. (A párhuzamos osztály mindig hülye. Olyan, mint a *Repülő osztályban* a reáliskolások.) Az indiánknöyvekben mint tény tudja meg a szerzötől, hogy melyik törzs a szemét, és melyiket szeretjük, és ettől fogva ehhez tartja magát. (Meg is hökkentett, amikor Coopernél azt olvastam: az irokéz törzs gyáva és kegyetlen, hiszen én egy nagyon kedves knöyvemből, Anna Jürgen *Az irokézek fia* című regényéből úgy értesültem: az irokézek éppen hogy melegsívűek és szeretetre méltók. De talán csak azért hökkentem meg, mert különben sem szerettem Coopert.)

Mindebből szerencsére nem következik, hogy ne volna olyan kedvenc gyerekkori knöyvem, mely kiállja a felnőttkori kritikus újraolvasás próbáját. Például Mark Twain *Tom Sawyerje* és *Huckleberry Finnje* ugyanannyira tetszik, mint évtizedekkel ezelött. Igaz, ez a mű nemcsak irodalmi, hanem morális értékeit tekintve is nagyszerű. A szerzöt (és ezért az olvasót) ugyanis nyilvánvalóan nem ért egyet saját rokonszenves hőseivel. A knöyv szereplői nem vonhatják ki magukat koruk és környezetük értékítéletei alól. Ők nem kérdőjelezhetik meg a rabszolgaság létjogosultságát, hiszen egész környezetük, neveltetésük ezt sugallja. Így jön létre az a bizarr helyzet, hogy Huck, az elbeszélőt súlyos

lelkiismeretfurdalást érez, amiért segíti a szökevény rabszolgát, Jimet. Hiszen mit vétett neki Jim gazdája, hogy segít megfosztani jogos tulajdonától. De Huck, egy magasabb erkölcs nevében, melyről ő maga mit sem tud, nem képes arra, hogy Jimet hidegvérűen kiszolgáltassa kegyetlen és méltatlan sorsának.

A történet másik nagy jelleme Jim. Ő sem tiltakozik az egyetemes világrendnek tartott rabszolgaság ellen; csak akkor szökik, amikor megtudja: gazdája valahova idegenbe készül eladni, így soha többé nem láthatná a családját. Mégis, amikor Tom megsebesül, előbújik rejtekhelyéről, hogy az orvosnak segítsen Tom sebét ellátni, pedig tudja, hogy emiatt biztosan fogságba kerül. A jóságos doktor bácsi, miután boldogan elfogadja Jim segítségét, az első adandó alkalommal fel is jelenti. A szerző ezen nem háborodik fel, csak megmutatja, milyen aljasságokat követnek el alapjában jóindulatú és derék emberek is, ha a közvélemény az aljasságot követeli. De azt is megmutatja – minden pátoz nélkül – hogy bármennyire nehéz, mégiscsak lehetséges a közvélemény nyomásának ellenére is megőrizni az alapvető emberi tisztességet, mely nem függhet kortól és társadalmi rendtől. A szerző nem foglal nyíltan állást, ő csak bemutatja, milyen az élet és milyen az emberek gondolkozása ilyen égbekiáltóan igazságtalan körülmények között. Az ő saját gondolkozását ezek a körülmények (melyek között ő maga is felnőtt) a legcsekélyebb mértékben sem fertőzték meg. (Sajnos ez a morálisan tiszta ábrázolás csak a négerekre terjed ki. Indián Joe, a könyörtelen félvér gyilkos, aki olyan vérszomjas, ami fehér embernél nem fordulhatna elő, a korszak Amerikájának legdurvább rasszista sablonjának felelhetett meg. A feltűnő ellentmondásra talán az a magyarázat, hogy Mark Twain a négerek között élve rengeteg személyes tapasztalatra tehetett róluk szert, míg a neki személyesen nyilván semmit sem jelentő indiánokat a hatás kedvéért a sablonnak megfelelően ábrázolta.)

Miért látom ma régi könyveimet annyira más fényben, mint ahogy emlékezetemben éltek? Én változtam meg, vagy a világ? Azt hiszem, mind a kettő. Bármennyire nem hízelgő, el kell fogadnunk, hogy gyerekként nem voltunk érzékenyek a világ igazságtalanságaira (vagy csak bizonyos esetekben, jelszavak szintjén), hogy hagytuk magunkat belecsábítani a "mi jók vagyunk, ő meg gonosz" olcsó örömebe és felmentésébe, és főleg, hogy se igényünk, se érettségünk nem volt hozzá, hogy kritikusan reagáljunk a nekünk feltálat, vonzó köntösbe öltöztetett világképekre. Az a hozzáállás, hogy jó az, ami nekünk jó; kellemes az, ami nekünk kellemes, a többihez semmi közünk: egész egyszerűen infantilis. A felnövés, az érés tágítja ki látókörünket annyira, hogy ki tudunk lépni saját szűk szempontunkból (ezt a lépést van, aki soha nem teszi meg).

Régi könyveinkre visszaemlékezve felelevenedik bennünk az az érzés, az a hangulat, melyet a könyv gyerekkorunkban kiváltott bennünk. Ezt a meleg, nosztalgikus emléket nem kívánjuk holmi felnőtt skrupulusokkal megzavarni. Ad absurdum emlékeztet ez az érzés arra, ahogy mondjuk a háborúban dicstelen szerepet játszott személyek leszármazottai sem igazán akarnak tudni arról: kedves, őket őszintén szerető nagyszüleik pontosan mit is követtek el másokkal, idegenekkel szemben.

De a világ is változott. Legalábbis a világnak ez a demokratikusnak mondott szelete. Bizonyos alapvető emberi értékek mégiscsak jobban megszilárdultak a közvéleményben, és ez a régi könyveket olvasva szintén feltűnik. Ma elképzelhetetlen, hogy egy gyerekkönyvben a pozitív hős mondjuk egy fogyatékoságon gúnyolódjon, vagy a nyers erőszakot dicsőítse, vagy természetesnek tekintse a férfiak felsőbbrendűségét. Sok régi, megkérdőjelezhetetlen érték időközben elkopott, eltűnt. Például a feltétlen engedelmisséget, a szófogadást már az én gyerekkoromban sem dicsőítette senki, az általam olvasott könyvekben viszont még magától értetődő természetességgel volt jelen. (Egy rövid idézet az *Egy magyar nábob*ból:

" – Vedd fel a köpenyedet, tégy kalapot és készülj! – Minek, papa? – kérde Fanny rosszul nevelt leányok szokásaként, kik mielőtt tennék, ami mondván, elébb megkérdik: miért?"<sup>5</sup>)

A közvélemény érzékenysége szerencsére megnőtt az emberi szabadságjogok tekintetében. Ahogy Karinthy mondja valahol: nem lehet mondani, hogy ne lenne haladás, manapság már nincs szükség az emberevést tiltó törvényre.

Ezzel együtt az a gyanúm, hogy minden nemzedéknek szüksége, vagy legalábbis igénye van arra, hogy bizonyos életkorban egyebek mellett könnyen olvasható, igénytelen, egyszerű azonosításra lehetőséget adó, "izgalmas" történetekbe merüljön. Művelt, kulturált, irodalomszerető eleink is csillogó szemmel emlegették a Nick Carter és Buffalo Bill kalandjairól szóló füzetes ponyvaregényeket. Nekünk sem árt, ha mielőtt kellőképpen felháborodunk a *Csillagok háborúján* vagy a *Pokémonon*, végiggondoljuk, hogy mondjuk Karl May regényei valóban annyival értékesebbek és tisztességesebbek-e ezeknél.

Arra a kérdésre, hogy a könyvek által sugallt értékrendek kihatnak-e hosszútávon a gyerek gondolkodására, nem tudok válaszolni. Saját emlékeim alapján inkább úgy tűnik, nem igazán. Hiszen a könyvek zárt világot képeztek. Ahogy szereplőik csak a könyvön belül léteztek, úgy az általuk képviselt elvek is csak ott voltak érvényben. A történetek különben is sokkal konkrétabbak maradtak a számomra, semhogy az általános "igazságokat", a tanulságokat felfogtam volna. Maguk a történetek

érdekeltek, nem a mondanivalójuk. Sokat olvastam, sokféle világban merültem el, különböző sugallt értékeik akár ki is egyenlíthették egymást. De persze azt még nehezebb megmondani, hogy finomabb, alattomosabb módon nem szívárogo-e be mégis valami a kedvenc könyvek szemléletéből. Talán ez is inkább akkor következik be, ha a gyerek környezete is hasonló elveket képvisel. A társadalom mentalitását viszont biztos, hogy tükrözi: mit tekint "jó" ifjúsági irodalomnak, milyen olvasmányokat tart kívánatosnak gyermekei számára.

Egy tanulságot mindenesetre levontam magamnak: Nem ajánlgatom gyerekkori könyveimet az utánam jövő nemzedékeknek. Találják meg ők is a maguk kedvenceit, és legyen nekik is min csodálkozni 30-40 év múlva.

Megjelent: *Holmi*, XIII. évfolyam 8. szám, 2001

---

<sup>1</sup> Fekete István: Tüskevár, Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, 1979

<sup>2</sup> Fekete István: Téli Berek, második kiadás, Móra Ferenc Könyvkiadó 1964

<sup>3</sup> Rudyard Kipling: A dzsungel könyve, ford. Benedek Marcell. 13., felújított kiadás. Móra Ferenc Könyvkiadó 1969

<sup>4</sup> Jules Verne: A rejtelmes sziget, ford. Majtényi Zoltán. Móra könyvkiadó, 1980

<sup>5</sup> Jókai Mór: Egy magyar nábob, Fortuna, 211. old.